Михайло Федула щоліта приїжджає до матері в гості, та й щоб відпустку провести не десь біля чужого моря в чужому краю, а в рідному селі. Приїжджає не сам, а зі своєю жінкою Галиною Оксентіївною, вчителькою молодших класів міської школи, і сином Даньком — довгов'язим похмурим хлопцем із вовчкуватим поглядом глибоко схованих очей.

Ще у вагоні батько, мати й син виряджаються в новісінький святковий одяг, і вже від станції Михайло йде в похоронному чорному костюмі, у білій нейлоновій сорочці й галстуку циганської роботи в накрапі блискучих цяток, його жінка несе драглисте тіло в шерстяній сукні й перевалюється з ноги на ногу в лакованих туфлях, а довготелесий їхній хлопець — у теплому светрі, у рипучих зимових черевиках. Якби не чемодани в руках, то можна було б подумати, що йдуть не з автобусної зупинки на куток до матері, а зібрались до театру на виставу Олекси Коломійця "Фараони".

— Дядьку Стратоне, драстуйте! — вітається Михайло Федула з горбатим чоловіком, що цюкає сокирою під повіткою.

— Тітко Явдохо, з суботою вас! — здоровкається з жінкою, що вийшла за ворота поглянути на табунець гусей, чи не забрели десь у шкоду.

— А помагай боже, Максиме! — й зовсім по-сільському звертається до дядька, що їде назустріч на велосипеді.

— До матері, в гості? — запитує кожне.— Ідіть, ідіть, бо заждалась.

Діставшись на свій куток, обнявшись та поцілувавшись із матір'ю, що задля цієї нагоди репаною долонею витре щиру сльозу на жовтому обличчі, вручивши їй гостинці (вже тих хусток, панчох, кохтин і шматків краму лежить півскрині), всі троє дружно стягують із себе святковий

одяг і вбираються в старе, щоденне: Михайло в приношену картату сорочку й смугасті штани з пухирями на колінах, Галина Оксентіївна в куценький халатик-розлітайку, що цвіте екзотичними заморськими квітами, а син їхній у синенький спортивний костюмчик, у якому грає на вигоні з хлопцями у футбол.

(Ага, щоб не забути... Михайло Федула на людях ніколи жінку не називає Галею, Галиною, а тільки Галиною Оксентіївною. Вперше привізши матері своїй невістку, він сказав: "Знайомся, мамо, це вчителька молодших класів Галина Оксентіївна".— "Хто? — перепитала мати.— Галя?.." — "Та кажу ж вам, що Галина Оксентіївна".— "То й добре, сину, то й добре, а для мене, либонь, дочка, так?" — "Дочка,— згодився, й гострі його зіниці повужчали,— Галина Оксентіївна...")

За обідом точилась балачка про сільських знайомих, сусідів, родичів. Мати не шкодувала подробиць, а Михайло подеколи стріляв то лівою, то правою бровою, звисока чудувався з односельців:

— Кажете, мамо, Пострибайло поміняв мотоцикла на машину? В школі, пам'ятаю, не міг підтягнутись на турніку, телеватий такий, то мусить їздити, а не ходити...

— Цезарина М'ялківська розлучилася зі своїм чоловіком? Ото батько з матір'ю шкодуватимуть, що весілля багацьке їй справили, та вже не вернуть ні музики, ні танців...

— Помер Сагайдак Саврадим? Бачте, віруючі мруть, а безбожники зостаються, ха-ха-ха!

Посміювався Михайло Федула так, наче бачив усіх наскрізь, наче найдрібніша плямка на чужій душі не могла сховатись від його пильного ока. У мовчазного сина, що їв страви й прислухався до балачки, теж іронічно, по-батьківському, тонкими кутиками донизу, зламувались губи.

Порцелянове обличчя Галини Оксентіївни було байдуже й спокійне, як зимове засніжене поле під повним місяцем.

— Кажете, мамо, Федір Безверхий поставив собі новеньку хату з цегли, а стара ще путяща? Обгородився сіткою, ворота металеві поставив, хлів цегляний, гараж, криниця під бляшаним дашком? Що ж ви хотіли — машина в руках. Машина в руках — це вам не журавель у небі.

Михайло Федула вже першого ж таки дня збирається до когось у гості. Зодягається у той самий святковий костюм, у якому дістався до села, Галина Оксентіївна в шерстяну сукню, синок їхній у светр і зимові черевики — й гайда. Йдуть повільно, статечно, по дорозі Федула охоче перемовляється із стрічними... Наступного дня, в надвечір'я, знову вирушають у гості, вже до інших родичів чи друзів Михайлового дитинства, третього вечора теж ідуть і четвертого. Бо село велике, треба ж усіх навідати, щоб, дивись, потім хтось не образився.

Зрештою, Галина Оксентіївна стомлюється від тих гостювань і якоїсь там суботи відмовляється йти до Федора Безверхого. Мовляв, не я, а ти, Михайле, пас із ним гусей і телят, ти з ним крав тол у військовій частині, ти з ним ходив по колоски на колгоспне поле. Хоч йому й кортить піти з "учителькою молодших класів" (хай бачать, яку розстарався жінку,— не ткалю з шовкопрядильного комбінату, не сантехніка з будинкоуправління, не штукатурницю і т. д.), усе ж таки мусить іти сам. Зодягає свій незмінний чорний костюм, білу нейлонову сорочку, чіпляє галстук, взуває лаковані модельні туфлі. У бокову кишеньку піджака кладе увосьмеро складений носовичок, так, щоб виглядав добре напрасований ріжок. Один годинник чіпляє на руку, а ще два (премії за совісну роботу в будівельно-монтажному управлінні) кладе про всяк випадок до кишень. Так само кладе різноманітні свої документи, які має звичку возити з собою в поїздки, бере кілька своїх дипломів, грамот, а також вирізки з газет, які свого часу писали про звитяжну працю Михайла Федули на гарячих фронтах останньої п'ятирічки. Не забуває взяти з чемодана коробку шоколадних цукерок (у Безверхого не

перестають народжуватись діти, хоч, може, пора б уже чоловікові й зупинитись).

— Галино Оксентіївно, привіт від тебе передавати?

— Передавай,— якось байдуже відказує.

Михайло Федула дивиться осудливо на жінку, яка так нерозважливо розкидається своїми привітами, забуваючи тут, у селі, хто вона, й звідки приїхала, та куди повернеться.

— То я, мабуть, усе-таки передам,— із сумнівом у голосі каже Федула, наче остаточно не вирішив: виносити за хатній поріг таку коштовність, як жінчин привіт, чи ні.

За якихось години чотири, коли вже смеркне, коли в хаті затріщить голубий телевізор, він повертається з гостювання додому. Довгобразе, смагляве обличчя степовика дихає гнівом, ніздрі горбатого носа роздимаються, а тверді горіхові очі наче аж димлять... Димлять від того зла, яке нуртує всередині, яке зараз примушує Федулу метушитись по хаті, палити цигарку, різко стріпувати чубатою головою, схожою на кущ чортополоху. Червоне, соковите м'ясиво його губ то розтягується, то здригається, то сіпається в хижо заломлених донизу куточках, із їхньої живої рани виривається то сопіння, то зітхання. І так само гостропері брови не залишаються в спокої, пориваючись угору або мружачись, затуляючи повіками горіховий чад очей.

Зрештою, здається, вгамувався. Сів за столом, поклавши перед собою тверде коріннячча робочих рук у пасмугах синіх жил, мовчить.

Мати з жінкою пораються.

— Скільки цей телевізор, як сорока, тріщатиме?

За якусь мить телевізору затулено пельку — не чути голосу коментатора й реву трибун на якомусь стадіоні, де грають у футбол.

— Мамо,— перегодя звертається,— вони всі отакі?

— Хто? — з лагідною похапливістю озивається мати.

— Та Безверхі, хто ж іще...

— Однакові, Михайле, один в одного, як квасоля в стручку.

— Багато ж цих Безверхих у селі, тримаються купи... А в районі отой Михтодь, що на маслобойні робить... А в області Данько Безверхий, той по торгівлі... Квасоля, кажете? Гарно сказано про таких, як Безверхі,— як воші в кожусі, ось! — Федула стріпує гривою чорного волосся, б'є окоренкуватим кулаком по столу.— Чуєте, мамо, Федір учить мене жити, вчить мене розуму!

— Вони всі грамотні, найперше Федір,— згідливо сокорить мати.

— Куркуль! — важко, як присуд, виголошує син.— Де він ту цеглу взяв на хату? А бляху? А труби на парове опалення? В магазинах не продається, ні! Металевою сіткою обгородився, що й горобець на обійстя не прослизне. Машину не в лотерею ж виграв, ні! Каже, що заробив, каже, що портрет його не сходить із Дошки пошани. Криниця в дворі, то він іще й моторчик поставив, щоб воду прямо в хату качати. Еге, не хоче відром носити! Де він ті килими взяв, що на стінах висять? Один арабський, другий теж арабський!

— Тепер, Михайле, в нашому колгоспі заробляють добре, тільки не лінуйся. Ті, що колись повтікали в місто, мають менше.

— Я, мамо, теж колись виїхав до міста. Скільки по гуртожитках проваландався, поки дали квартиру. Знаєте, квартира непогана,

двокімнатна, всі вигоди. Всі! Але скільки я мусив труда покласти! Мені дурно не давалось нічого, так, Галино Оксентіївно? Обоє робили й робимо, як воли. Живемо, як усі, в розкошах не купаємось. А от він, Федір Безверхий, живе, як куркуль. Кажете, мамо, не краде, а заробляє? То й що? Однаково куркуль, бо в нього отут,— ударив себе вказівним пальцем у лоб,— куркульські мізки, які хочуть гребти й гребти, більше нічого не хочуть. А нащо гребти? Більше, ніж треба, людині не треба.

— Вони, Безверхі, такі, що їм більше за всіх кортить.

— Я, мамо, всю правду йому сказав...

Михайло похмуро горбився за столом. По хвилі мати мовила:

— А може, слід було змовчати...

— Га? — наче прокинувся син.

— Він же й справді не краде, а робить по-чорному.

— Е-е, ні, мамо! — зі зловтіхою в голосі проказав.— Мовчати не можна. Всі мовчатимуть, то хто тоді скаже, га?

— Й жінка у Федора славненька, й дітей своїх любить. Торік мені цілу машину торфу привіз, я тільки слівце мовила. Вчилися ж ви разом...

— Учились разом, а навчені по-різному.

— Хто ж не хоче жити в добрі та в багатстві?

— Він за своїм добром та багатством не бачить світу! — грізно майже вигукнув.

— Шкоди від того нема нікому.

— Є, мамо, шкода!..

Отже, село велике, родичів та знайомих багато, а Михайлові Федулі вистачає клопотів, бо, мабуть, нічого так чоловік не любить, як ходити по гостях. Щоразу одягається в той самий чорний костюм, щоразу не забуває взяти документи, дипломи та грамоти, вирізки з газет, у яких ідеться про його трудову доблесть, натирає суконною ганчіркою лаковані модельні туфлі. Неодмінно питає в своєї покірно-лагідної Галини Оксентіївни, чи передавати привіт. Потім, повернувшись додому, завжди напідпитку, розкуйовджений, з хворобливими пластівцями рум'янцю на щоках, похапливий у рухах, гостро переживає те недавнє своє гостювання, переказує матері, жінці, синові.

— Оце здибався ниньки з Прокопом Кисляком... Уже висох на печеричку, зів'яв, як бадилина, а, видно, вдачі своєї не змінив.

— А не змінив,— погоджувалась мати.

— Скільки вже тих голів колгоспу в нашому селі помінялось, що й не перелічиш на руках, на ногах треба лічити, ба-а-ага-а-а-то-о-о! Тільки за кожного голови Прокіп сидів у колгоспній бухгалтерії. Це ж треба! Прийшов у бухгалтерію без усякої освіти, весь час вчився заочно, спершу якісь там курси, потім технікум, далі інститут. Незамінимий від самої війни! Випили з ним по чарці, я в нього й питаю: "Як це воно, Прокопе Васильовичу, так виходить у вас, що ви незмінний бухгалтер при змінних головах колгоспу? Як це вам так вдається рахувати оті збитки й прибутки, що вам усе з рук сходить?" А не люблять у нас правди, ой не люблять! Поки ти з ними лукавиш, поки не кажеш усієї правди в очі, то вони з тобою добрі. А тільки виклав правду — і вже ти їхній ворог!

— Може, Михайле, не тре було чіпати Прокопа?.. Він мені й пенсію нараховував...

— Мамо! Нараховував не Прокіп, а соцзабез!

— Соцзабез далеко, не все бачить, а Прокіп близенько, все знає і чує...

— Мамо! Без правди не можна!.. Я все йому сказав!

А то вже наступного вечора... Блукав по селу, повернувся пізно, в очах клубочиться сивими пасмами гнів, жовна грають, ніздрі носа хижо роздимаються, смоляне волосся стало дибки колючим бадиллям.

— Ну й Пріся! Бабисько бабиськом, а й досі думає про ридикюлі на манікюри. За тим перманентом добирається до обласних перукарів, бо районні вже їй не догодять, не той клас!

— Пріся є Пріся, сину...

— Е, мамо, дівці молодій прикрашатись не треба, вона дівка і здалека, і зблизька, без підробки видно, без фальші грає молодість. А чого ж ти, Прісю, пнешся, чого спинаєшся гопки? Парфумами від неї несе за версту, горобці на льоту мруть від тих пахощів. Кого ти думаєш приманити? Чоловіків? Та хіба вони такі дурні, щоб на тебе кидатись і досі? Авжеж, кидались, поки була молода...

— Двох чоловіків законних мала, а з третім нерозписана жила...

— Либонь, нажилась, так? То чого ти фарбуєшся, чого мастишся? Тільки для сміху. Та щоб собаки гавкали. Моя Галина Оксентіївна не пудриться, не дикалониться, хоч могла б не гірше за Прісю, а краще... Та ще ж і в буфет на автобусній зайшла брати цигарки! Я з нею так поговорив, мамо, що з неї штукатурка обвалювалась...

— А характером вона добра, незлостива.

— При чому тут характер, мамо!

— Як здибаємося — завжди усміхнеться, завжди обізветься.

— Усміхається залізними зубами, авжеж... Тільки кому ті зуби потрібні! Хто їй скаже, крім мене? Ніхто! Хай знає...

Так спливає відпустка — у зустрічах із родичами, знайомими. Галина Оксентіївна все більше в'яже чи вишиває, Михайло Федула пропадає на селі, син їхній Данько знає тільки книжку та телевізор.

Вечорами, слухаючи Михайлові розповіді, стара мати рідко озветься словом, уже не заперечує, не застерігає.

Настає пора складати чемодани, пора збиратись до міста — й ці останні дні відпустки мати готує гостинці, особливо ж у день від'їзду: палить у печі, варить, смалить, смажить, пече. Зрештою, з'їдено прощальний обід, випито прощальну чарку горілки, ось вони всі посідали перед дорогою на якусь хвилину-другу. Й мати, яка, видно, давно вже хотіла сказати щось, таки зважується.

— Михайле,— каже,— важко тобі, сину.

— Важко, зате добре.

— А все твоя вдача...

— Вдача? — Задирає погордним ривком буцну голову, осудливо дивиться на матір.— Яка вдача?

— Може, десь і змовчати треба. Не всім твоя правда потрібна. Й чому ти всім повинен казати її? Хіба це твоє діло? Хай кажуть ті, хто для цього поставлений. Ти ж мене з усіма в селі пересварив, тепер муситиму замирюватись.

— А ви не замирюйтесь, мамо!

— Мені треба жити з людьми...

— Не замирюйтесь, мамо, не будьте такою... Буферною!..— похмурим басом каже і, уникаючи материного погляду, запалює цигарку.— Треба жити відкрито.

— Хіба я живу не відкрито?

— Ви? — Михайло випускає дим із рота, мовчить, наче вагається. Зрештою, кидає: — Й ви, мамо, теж, бувало...

— Михайле, нам пора,— байдужим тоном втручається Галина Оксентіївна.

— Що ж бувало? — із болем у голосі питає мати.

— Довго мовчав, а скажу... Бо як ми одне одному в очі дивитимемось, якщо не скажу? Батька на фронті вбило, а я з Донбасу повернувся, де пішки, де на поїздах, ви ж знаєте, скільки я там прожив у дядька Максима, в нього своїх дітей не було... Скільки часу минуло, а, думаєте, не помітив тоді, не пам'ятаю по нинішній день, як із нашої хати Грицько Марущак вискочив? Я на обійсті став, розглядаюсь на садок і повітку, ноги намуляв і плакати хочу — й ледве ступаю до порога. В сіни зайшов, а тут він, як вихор, лице в лице, ледь не збив.

Мати опустила голову, Михайло дивиться — не скліпне жорстоким, твердим поглядом.

— Ви ж, мамо, приймали Марущака,— хіба я не знаю? Батько з фронту не вернувся, а ви молоді, от і приймали.— Він гасить цигарку в блюдечку, каже: — Ходімо, Галино Оксентіївно, ходімо, Данько.— Важко зводиться з-за столу.— Мовчав, а мусив сказати.

Всі теж зводяться, беруть чемодани. Мати каже, погойдуючи головою:

— Ти як прокурор, Михайле... З тобою — як під прокурорським наглядом.

— А ви що,— спідлоба дивлячись, каже,— хотіли без прокурорського нагляду?

— Може, й хотіла б, та де дінешся...

— Спізнимось на автобус,— квапить Галина Оксентіївна, яка, здається, й не прислухається до їхньої розмови.— А ще ж квитки на поїзд треба взяти...

Данько, зодягнений у теплий светр, у рипучі зимові черевики, нетерпляче стоїть на порозі, позирав на бабу набурмосено, як на винуватицю затримки.

Зрештою, вже йдуть по вулиці. Попереду Михайло — в одній руці чемодан, у другій запалена цигарка, похмурий. Погойдуючись на високих каблуках, іде байдужа, з порцеляновим обличчям учителька молодших класів Галина Оксентіївна. Довготелесий Данько холодними материними очима дивиться не довкола, а собі під ноги, на шпориш, залежаний гусьми й качками.

За ними, наче під коромислом вгинаючись, іде мати, несе до автобусної гостинці для дітей.